

LEL GIR DEL 1750

CAUSES DE LA REVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA A SANT BOI DE LLOBREGAT

Jaume Codina

La comunicació que vaig presentar ara fa quatre anys a l'àrea de població del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya (1) donava compte d'un treball en què em trobo immers d'una manera directa des de fa dos lustres, relatiu a l'experiència-pilot d'una vila catalana -Sant Boi de Llobregat- en el transcurs de l'anomenada Revolució Demogràfica, bo i aprofitant la rica documentació dels seus arxius. Sant Boi entrà al segle XVIII amb un miler d'habitants i en sortí amb dos milers llargs; en termes de demografia antiga li és apropiada l'expressió "revolució", molt més si tenim en compte -com assenyalava en la comunicació esmentada- que l'increment demogràfic no es produí pausadament al llarg de la centúria, sinó tan sols durant la seva segona meitat; a la primera l'estancament demogràfic és total. Aquesta sembla que fou la tendència general del segle a Europa(2). El creixement santboià ofereix un demarratge impressionant, insòlit com és en termes de demografia antiga:

1750	1078 habit.	100	<i>Taxa</i>
1755	1213 "	112,5	3
1760	1493 "	138,5	5,3
1765	1566 "	145,2	1,2
1770	1651 "	153,1	1,3

No és per casualitat que la data del 1750 s'hagi convertit, en la historiografia contemporània, en una referència obligada i que, més que un símbol, porti camí d'esdevenir una espècie de mite. Què passà en el nombre de persones, i per tant en les societats de mitjan segle; quin mecanisme accionà el percursor demogràfic, són avui objectius preferents de la ciència històrica. Hem de felicitar-nos que aquest Segon Congrés d'Història Moderna de Catalunya ens en demani també una reflexió i desitjar que aquesta sigui fructífera.

- 1.- "Causas de la revolució demogràfica del segle XVIII: el cas d'una vila catalana", Barna., 1984, vol. I, pp. 125-131.
- 2.- E. A. Wrigley - R. S. Schofield, *The Population History of England, 1540-1870: A construction*, London. Per Espanya, F. Bustelo, "La població espanyola en la segunda mitad del siglo XVIII", a *Moneda y Crédito*, núm. 123, 1972.

La taxa de mortalitat per contagi familiar.

Després dels treballs peoners de McKeown (3), sabem que les sèries estadístiques oficials de defuncions amb diagnòstic mèdic més antigues d'Europa (Suècia, des del 1749; França, des de 1800; Anglaterra i Gales, des de 1838), així com les posteriors dels altres països, evidencien que entre un 65 i un 75 per cent dels òbits eren deguts a enfremtats atribuïbles a microorganismes. La infecció jugà un paper de primer ordre en la letalitat del món antic i fins al segle XIX. Als registres de Sant Boi les dates més reculades de defuncions contenint diagnòstics corresponen a l'any 1859 i subsegüents i es troben en la línia assenyalada: entre 1859 i 1873 les enfermetats d'origen infecciosos representen el 60 per cent de les morts (4).

Afirmar que cent i dos-cents anys enrera succeïa el mateix fenomen, fóra -bé que amb una base sòlida, però no suficient- arriscat i gratuït: els registres parroquials, com és ben sabut, no fan constar-si no és excepcióment en casos d'acció -la causa de la defunció, a diferència dels civils, més tardans. Això no obstant, disposem d'un auxiliar força indicatiu, que són les dates de les defuncions i llur simultaneïtat o sovintejada aparició dins una mateixa llar. Per tal de verificar la relació que pugui haver-hi entre la proximitat de les dates de defunció en una mateixa llar i la naturalesa de la malaltia o malalties que originaren les morts respectives, els registres vuitcentistes santboians ajuden a confirmar la hipòtesi: descartant els nombrosos casos en què el diagnòstic resta encobert per un terme vague i confús ("sufocació", "inflamació", "mort natural", "congestió", etc.), almenys 2 de cada 3 casos comprovables identifiquen la causa de les defuncions d'una mateixa llar amb una o més enfermetats infeccioses. Establerta així la hipotètica relació entre defuncions d'una llar i naturalesa de les malalties respectives, calia acotar els intervals: l'espai d'un any ens ha semblat idoni, període de temps ni massa curt per a la incubació i progressió de certes enfermetats com les diferents classes de tuberculosi i pneumònies, ni excessivament llarg en les de manifestació ràpida (verola, tífus, disenteria, pesta, etc.). És, també, un període plenament estandaritzable en demografia històrica. El resultat és la que denominem "taxa de mortalitat per contagi familiar" (TMCF) i que podem definir així: *les defuncions hagudes en el període d'un any en una mateixa llar, en relació al total de població del mateix any; càlcul per mil*. La TMCF és una eina que ens serà molt útil en la tasca de reconstrucció de les condicions materials de vida del passat, etapa prèvia i necessària en el camí de comprensió dels mecanismes de la societat pre-industrial. La possibilitat d'obtenció de la TMCF pressuposa, òbviament, la de la reconstitució de les famílies. A Sant Boi els registres parroquials són discontinus, però complementats per les llibretes del compliment pasqual, celebracions de misses, testaments, capitulacions matrimonials, inventaris i altre tipus de documentació. La TMCF és, per tant, la resultant de les defuncions no solament familiars, sinó professionals i de dependència sota un mateix sostre: mossos, esclaus, serventes, aprenents, etc.

Centrant-nos en el tema objecte de la comunicació present, hem de dir que, *grosso modo*, el mitjan segle XVIII significa un canvi substancial en la reducció de la TMCF i, per tant, en la situació de l'estat demogràfico-sanitari de la localitat, com és de veure en la taula que donem a conèixer:

Taxa de mortalitat per contagi familiar (TMCF) a Sant Boi (5)

Anys	Taxa
1473-1498	12,59 (4,54)
1583-1606	10,73
1626-1641	12,83
1680-1700	10,76

3.- Vegeu especialment *The Modern Rise of Population*, Arnold, London, 1976. Hi ha trad. cas.: *El crecimiento moderno de la población*, Antoni Bosch, editor, Barna., 1978.

4.- Arxiu Parroquial de Sant Boi de Llobregat, *Obits, 1859-1875*.

5.- La mostra comprèn els períodes més ben documentats.

1701-1728	15,28
1740-1780	4,97
1859-1873	3,09

Segons veiem, la TMCF santboiana del període 1473-1498 és de l'ordre de 12,59, similar a la dels dos segles i mig subsegüents; fins que, arribat al gir del 1750 -concretament durant els anys 1740-1780-, la taxa cau a 4,97 i a la segona meitat del XIX és ja de 3,09. Ara ens cal afegir que la taxa de 1473-1498 comprèn tres ocasions en què la pesta féu acte de presència a la vila i al terme, els anys 1476, 1483 i 1490; el darrer, particularment, amb quasi tres centenars de morts en poques setmanes, constitueix la major hecatombe de la història santboiana i distorsiona greument el valor de la taxa, a diferència dels índexs resultants en els altres anys de pesta inclosos a la mostra, 1476, 1483 i 1589. Aquesta circumstància ens ha fet plantejar l'obtenció de la TMCF del període 1473-1498 sense l'any 1490 i el resultat ha estat el de 4,54, *similar a la del gir de 1750*. Aquesta constatació amplia insospitadament i considerable el camp d'observació, car:

- a) estableix, en principi, un presumpte paral·lelisme entre la segona meitat del segle XV i la segona meitat del XVIII (TMCF respectiva molt semblant), que caldrà investigar;
- b) presumeix en conseqüència l'existència de factors i comportaments "moderns" al XV, fins avui desconeguts (en podria ser un l'acumulació de capital pagès);
- c) certifica la vitalitat demogràfica del segle (a desgrat de l'aparició sovintejada de la pesta), en neta diferenciació d'allò que hi succeí al XVI, en què Sant Boi perdé entorn d'un 60 per cent de població, dèficit compensat únicament per la fluïda i generosa immigració occitana (6). Del XVIII no tenim depurats fins avui els òbits de la dècada del 1730 (degut sobretot a la manca dels registres parroquials) per tal de precisar els anys del canvi d'inflexió de la TMCF. Sembla que al 1740 aquest ja s'havia donat; un decenni després, segons que hem vist, l'augment demogràfic es feia perceptible i, el que és més important, esdevenia irreversible. S'havia produït un gir d'incalculables conseqüències.

Pensem que la funcionalitat i l'originalitat de la TMCF consisteixen justament a ajudar a desentrellar el complex mecanisme ocult que mou -demogràficament parlant- una societat. Així, en un període d'anys determinat, la taxa de mortalitat santboiana podia, per exemple, baixar, tant en albatos com en adults, i en canvi la TMCF pujar en els mateixos anys; o viceversa. El valor específic de la TMCF (si, com em penso, en té algun) rau precisament en el seu caràcter de detector de raons i comportaments històrics no perceptibles a primera vista. En un primer estadi, la TMCF permet una visió unifamiliar de totes les llars del terme, ja sigui per acció (més d'una defunció en l'interval d'un any) o per omissió (una sola defunció o cap en el mateix interval); i aquesta visió unifamiliar és ja ella sola summament important per a l'avenç en l'estudi i coneixement de la família a la societat pre-industrial. A nivell col·lectiu, la TMCF ajuda a descobrir -si no és que revela- pautes i tendències alimentàries, higiènico-sanitàries, econòmiques, socials, la més transcendent de les quals és sens dubte la que acabem d'exposar unes ratlles més amunt, és a dir: *la que produeix la dràstica davallada de la TMCF a partir aproximadament del 1740 i que es troba a l'origen del creixement demogràfic iniciat entorn del 1750*.

Naturalesa del Gir de 1750.

El gir fou, doncs, quantitatiu, però també d'ordre qualitativa. Quantitat i qualitat s'hi troben fortament interrelacionades.

Quantitativament i qualitativament, l'augment demogràfic, perceptible pels mateixos contemporanis a partir de la dècada del 1760, produí -amb l'inici del retrocés de la mortalitat infantil i sobretot amb l'augment de l'esperança de vida, però no amb l'increment de la natalitat-

6.- Jaume Codina, "La immigració francesa al delta del Llobregat", a *XXV Assemblea Intercomunal d'Estudiosos*, El Prat, 1980, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregal i Amics d'El Prat, El Prat, 1985, pp. 226-371.

un excés en l'oferta de mà d'obra de la classe jornalera, que era la més nombrosa a les poblacions del delta del Llobregat, i originà la creació d'un veritable proletariat rural fins aleshores inexistent (el jornalero, per posar un exemple il·lustratiu, deixà de poder criar el tradicional porc domèstic que encara a la primera meitat del segle, no sempre, tenia), estagnà i deflacionà la quantia dels jornals agrícoles i produí un moviment emigratori -sobretot a la capital propera- capgirant el corrent històric de zona geogràfica receptora d'element humà que fins aleshores havia estat el delta del Llobregat. Tot aquest procés té una importància extraordinària com pot veure's, *per se* i pel que pugui tenir d'extrapolable a d'altres punts; els historiadors francesos insisteixen en els sense feina, com és ben sabut, com un dels elements causants i motors de la Revolució. Però és que en el cas de Sant Boi i les localitats del delta del Llobregat aquest estat econòmic-social de degradació de la classe jornalera es perllonga *mutatis mutandis* fins a l'arribada de les fàbriques, és a dir, durant tot el segle XIX i bona part del XX. (7)

Cal cercar en el gir del 1750 la causa originària de tot aquest procés apassionant que ara no podem seguir ni exposar amb més detall i que ens apartaria del tema de la comunicació. Però la referència hi era obligada, més que més quan guarda una estreta relació amb un aspecte primordial de la qüestió i que hem esmentat només de passada: l'alimentació humana. Com també és ben conegut, una presumpta millora general en l'alimentació ha estat i és aduïda per alguns autors per tal d'explicar l'augment demogràfic constant d'Europa durant tot el segle XIX. D'altres, ben al contrari, argumenten que aquest creixement es produí precisament quan la classe obrera es veia precisada a menjar pitjor que abans. El debat s'insereix en el més general sobre la influència que el factor alimentari té en la supervivència humana i fins a quin punt una alimentació escassa, pobra o no equilibrada incideix en l'escurçament o prolongació de la vida. La nostra aportació al debat -aportació de molts anys d'estudi i acostament a la realitat història de les localitats del delta del Llobregat encapçalades per la vila de Sant Boi- va decididament en la línia de Livi-Bacci (8) de subratllar l'efecte secundari de l'estructura demogràfica en les necessitats energètiques de les poblacions del passat. En resum puc avançar aquests punts:

1. Coneixem l'autoconsum pagès a través de les provisions anuals alimentàries individuals (PAAI) consignades en alguns testaments, capítols matrimonials, concòrdies, sentències arbitralis i altres tipus de documentació, des dels temps medievals fins al segle XIX en el cas de Sant Boi i en general de les localitats del Baix Llobregat. Són dietes individuals netament superiors a les 2.000 calories diàries.
2. Coneixem les provisions alimentàries existents a les llars santboianes en moments diversos de l'any agrícola des del segle XIV, a través de molts centenars d'inventaris domèstics *post mortem*; i, fora de Sant Boi, d'El Prat i L'Hospitalet. Un 82 per cent presenta algun tipus d'existència o reserva alimentària.
3. En entrar a l'Edat Moderna la vila de Sant Boi compta amb 8 carnisseries públiques, que resten reduïdes a 6 a la fi del segle XV, a 3 a partir del XVI, a 2 a la primera meitat del XVII i a 1 des del 1665 (i fins al XIX) amb una població creixent.
4. El consum de carn als pobles del delta del Llobregat fou de 30 quilograms anuals per càpita al segle XVII, 22 al XVIII i 9 al XIX (9).
5. El volum de les collites de blat santboianes del XVIII, que coneixem gràcies a les llibretes de la percepció de la primícia parroquial per part del rector, augmenten en relació als dos segles anteriors, però aquest augment és proporcionalment inferior al de la població del terme; és a dir, que no tan sols no hi ha avenç, sinó que s'hi dona un retrocés real.

7.- Jaume Codina, *El delta del Llobregat i Barcelona. Gèneres i formes de vida dels segles XVI al XX*, Ariel, Bama., 1971; *La gent del fang*, Granollers, 1966; *Proletariat rural al delta del Llobregat al segle XVIII*, Bama., 1969; *Les generacions pratenques*, El Prat, 1972; *Com neix un poble*, El Prat, 1969.

8.- *Ensayo sobre la historia demográfica europea. Población y alimentación en Europa*, Ariel, Bama., 1988.

9.- Jaume Codina, *El delta del Llobregat i Barcelona*, pp. 60-61, 149-151, 226-227, 411.

6. Les PAAI (vegeu el punt 1) no inclouen el porc aproximadament entre 1460 i 1730, amb molt poques excepcions; abans i després, sí. De porc sempre n'hi hagué, però les tabes santboianes parlen d'un sol porc setmanal i fins i tot de la no obligatorietat de vendre'n. La relació "porc d'engreix-casa", de què més amunt he fet menció, pot ajudar també a aclarir aquest punt. Cal tenir en compte, encara, que les tabes limiten la venda de porc únicament al període del temps fred, és a dir, els quatre mesos que van entre Tots Sants i el dia de Carnestoltes, que marcava l'inici de la quaresma; temps d'hivern, en què l'aliment s'aguantava fresc.
7. A partir del 1730 aproximadament la venda de porc s'estengué a la tenda, ultra la carnisseria, i el despatx de botifarres i llard es perllongà durant tot l'any.
8. Al Sant Boi del segle XVIII també hi hagué, òbviament, lliures de tota preocupació pel que fa a capacitat d'adquisició de béns alimentaris, però els fills dels quals morien de petitons com els fills dels jornalers, segons és de veure a la taula adjunta.

Mortalitat infantil (albats) a Sant Boi, 1700-1750

	Matrimonis	Albats(mitjana)
Benestants *	68	1,91
No benestants **	526	1,82

* Terratinets des de 10 ha, arrendataris amb excedent agrícola comercialitzable, menestrals facultatius (metges i apotecaris)-

** Terratinets fins a 10 ha, arrendataris sense excedent, menestrals no facultatius i jornalers.

9. La principal causa de la mort als registres santboians -i per extensió deltaics- del segle XIX, entre les enfermetats d'origen infeccios, és la tuberculosi en les seves distintes manifestacions.

Com a conclusió d'aquest apartat sobre les relacions entre consum alimentari i retrocés de la mortalitat, diria que el fet que la revolució demogràfica es produeixi simultàniament quan l'obrer ha de deixar de menjar carn no sembla abonar la teoria d'una millora general de tipus alimentari. Una possible diversificació de la dieta (però la patata no hi arribà fins que ho féu el nou segle), fou suficient? Tinc molts dubtes, fins i tot, que l'anomenada revolució agrícola s'hagués donat abans del 1800. La producció de l'aliment base, el blat, baixà proporcionalment, i això és molt significatiu.

Amb absoluta transparència els inventaris ens diuen, en canvi, que els santboians no van començar a menjar amb cullera individual fins que tingueren a la vora el mitjan segle, i amb forquilla una mica més tard (10); i que els uns i els altres van ser compradors de roba usada procedent de difunts d'enfermetats infeccioses i no infeccioses fins a la caiguda dels encants o subhastes públiques a partir justament de la dècada del 1740. (11)

Més que no pas pel cantó d'una hipotètica millora alimentària, doncs cal dirigir la nostra atenció vers aquesta nova direcció que ens marca el gir del 1750: la dels factors ambientals i de comportament.

La nova direcció.

En aquest sentit la investigació ens reserva probablement moltes sorpreses. En la meua comunicació al Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya, ara fa quatre anys, feia referència als centenars de milers de dades que forneixen els inventaris santboians i que caldria

10.- Treball citat a la nota 1.

11.- *Ibidem*.

ordenar, garbuix del qual haurien de sortir -deia- "sèries i tendències: en provistos i reserves alimentàries, en tipus d'alimentació, en rendiments de collites, en l'autoproducció de fibres tèxtils, en existències de drap de casa i drap de compra, en llur qualitat, en indumentària, mobiliari, diner comptant, etc., etc.". Confesso que treballo molt a poc a poc i que tot just si he començada a entrar les dades; però també haig de dir que besllumo canvis i novetats -la importància dels quals, naturalment, no puc saber ara per ara- en punts concrets com els següents i que em limito a enumerar:

- llits parats i nombre d'estadants;
- llençols i nombre d'estadants;
- camises (i en general roba de vestir) i nombre d'estadants;
- camises de dona;
- roba interior;
- mocadors de butxaca;
- coixineres;
- tovalloles;
- calçat;
- plats i nombre d'estadants;
- carners, gel (conservació d'aliments);
- estisores (ungles);
- pintes de cabells;
- sabó;
- aigua i alambins;
- comunes.
- Ultra aquests -més els que puguin anar sorgint-, els ja esmentats:
- culleres i forquilles;
- encants.

Sobre els encants voldria afegir algunes consideracions amb referència als celebrats a Sant Boi al segle XVIII. La primera és que encara no estic en disposició en aquests moments de poder precisar la incidència que en cada cas concret van tenir a les llars dels compradors -sobretot de peces de roba- en l'aspecte sanitari, a través del seguiment casa per casa de les morts respectives; però sí d'afirmar l'existència d'una relació entre els encants (possiblement no tots) i la mortalitat, relació que es prolonga i es fa més evident *en coincidir la pràctica desaparició dels encants amb l'espectacular davallada de la TMCF i el començament de la pujada demogràfica*. La desaparició dels encants -i aquesta és l'altra cosa que volia afegir- no obeeïa a cap determinació conscient d'indole higiènico-sanitària dels contemporanis, sinó a motivacions de tipus econòmic i social, entre les quals:

- a) l'elevació de les condicions de vida;
- b) la millora quantitativa i qualitativa en la roba de vestir (que forma part d'aquella elevació, però que excel·lí a bastament);
- c) l'augment de la circulació de numerari.

Pel que fa al primer punt, la gradual desaparició de debitoris notariais -sobretot de bestiar de labor, tan abundant i imprescindible-, a partir aproximadament del 1730, és el primer argument d'una sèrie que passaria per l'increment de pagaments en metàl·lic i de tractes privats; per les primeres esquerdes en el fins aleshores monolític bloc de l'obligatorietat social de formalitzar capitulacions matrimonials, àdhuc en el cas de no posseir béns cap dels dos contraents; per l'aparició als inventaris de comoditats i objectes superflus i decoratius; etc. Un veritable trencament amb el passant en molts aspectes.

La millora general en la roba de vestir sobresurt en aquesta elevació de les condicions de vida. La roba, fins aleshores tan cara, abunda més perquè la seva adquisició és més assequible.

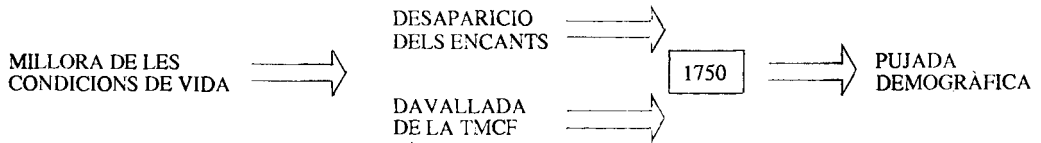
A Sant Boi cap a mitjan segle cessa una pràctica multiseular: la d'amortallar els difunts amb drap de casa, bo i estalviant el vestit; el detall té una importància excepcional.

La major circulació monetària, constatada arreu (12), acabà per fer innecessaris els encants, que per regla general obeïen a la precisió de liquidesa per tal de pagar deutes i disposicions testamentàries, en una societat els membres de la qual podien posseir patrimoni però on la rarefacció de moneda fou una constant fins ben entrat el segle XVIII.

La suma de tots aquests canvis -història és complexitat- ens permetrà d'identificar la nova direcció que el gir del 1750 assenyalava. És una simple qüestió de nivell històric, esdevinguda mesurable: localitzar un camp determinat, *x*, que abonava la infecció, i de l'estat del qual *depenia* un altre, el morbífic. El camp *x* és avaluable a través dels resultats concrets en una societat concreta, en el nostre cas la de Sant Boi.

Conclusions.

Tots aquests canvis enumerats, més d'altres que sens dubte s'hi poden afegir, tenen una característica comuna: llur inserció cronològica en un període de temps relativament breu que cal situar immediatament abans de mitjan segle, i del qual l'any 1750 és el cim visible i emergent, però no pas únic, que aplega i simbolitza el canvi, el gir. Encarir-ne la transcendència resultaria ocios; encarir-ne la complexitat, encara més. Malgrat tot, no hem de renunciar, si ens diem historiadors, a escatir-ne les causes, per dificultosa i plena d'interrogants que sigui la tasca: és també la nostra feina, i la traïríem si no maldéssim per desxifrar l'Esfinx en nom d'un realisme mal entès.

Creiem que els factors ambientals i de comportament són a la base de la revolució demogràfica que arrenca de mitjan XVIII i que constitueix l'aspecte més visible del canvi de la societat moderna occidental, com l'any 1750 simbolitza el període del temps d'arrencada. La Il·lustració, les revolucions encapçalades per la francesa, la Revolució Industrial, el retrocés espectacular de la mort... vénen del gir que la humanitat forjà sense saber-ho i que coneixem amb el nom de gir de 1750.

A Sant Boi de Llobregat, important vila a les proximitats i al sud de Barcelona, s'esdevingué així. Però, només a Sant Boi? Aquesta, com en Hamlet, és la qüestió.

12.- F. Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVè.-XVIIIè. siècle*, Colin, Paris, 1979. Hi ha trad. cast.: *Civilización material, economía y capitalismo, siglos XV-XVIII*, Alianza, Madrid, 1984, vol. I, pp. 405 i 408.